

Маломуж С. І.,
аспірант кафедри кримінального права
Національного університету «Одеська юридична академія»

МАЛОЗНАЧНІСТЬ ДІЯННЯ В ІСТОРІЇ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню історії малозначного діяння в кримінальному законодавстві. Встановлено, що малозначності діяння не існувало в дореволюційному кримінальному законодавстві. Вперше поняття малозначності діяння виникло в радянському кримінальному законодавстві. Спочатку малозначність діяння мала суто процесуальне значення, згодом вказане положення було перейняте кримінальним законодавством.

Ключові слова: малозначність діяння, злочин, генезис, історія, розвиток, радянське кримінальне право.

Постановка проблеми. Традиційним при вивченні того чи іншого поняття є дослідження історичного аспекту його виникнення, оскільки інколи саме історія дає можливість більш повно зрозуміти його зміст та сутність, настанову на шляхи вирішення тих чи інших проблем.

Аналіз виникнення малозначності діяння в історії кримінального права України почнемо із найдавніших пам'яток права, які містили норми про малозначність діяння або норми, які свідчать про зародження малозначності діяння.

Стан наукового дослідження. Питання малозначності в своїх роботах досліджувалося такими вченими, як М.Й. Коржанський, Л.М. Кривоченко, П.С. Матишевський, Н.А. Мирошніченко, А.О. Пінаєв, Н.І. Севастьянова, І.К. Туркевич, М.І. Хавронюк, Н.М. Якіменко та інші. Разом із тим історії виникнення малозначності діяння в кримінальному праві України приділено недостатньо уваги.

Мета статті – розглянути історію виникнення поняття малозначності діяння в кримінальному законодавстві, що діяло на території України, на основі історичних пам'яток права, простежити погляди вчених щодо значення малозначності діяння.

Виклад основного матеріалу. Дослідження тексту «Руської правди» свідчить, що вона не містила чіткого поділу права на галузі: кримінальну, цивільну та інші. Правопорушення в тексті «Руська правда» всюди позначалося одним поняттям – «образа», яке підміняло різні види правопорушень (адміністративне правопорушення, цивільне правопорушення, дисциплінарне правопорушення), зокрема, і злочин, які відокремлюються сьогодні [1, с. 65–67].

Загалом, існує близько сімдесяти списків цього стародавнього акта [2, с. 28–46]. У зв'язку з цим виділяють три редакції «Руської правди»: перша редакція – всі списки Короткої правди; друга редакція – всі списки Широкої чи Просторої правди; третя редакція – списки Скороченої правди [3, с. 26].

Під час оцінки скоєного кримінального діяння (або іншого виду правопорушення) згідно положень Руської Правди перевага віддавалась матеріальному критерію, оскільки насамперед оцінювалась заподіяна шкода, розмір якої визначався в чітких розмірах грошових одиниць. Так, у ст. 28 Руської Правди Короткої редакції (за Академічним списком) межа між злочинним та незлочинним за наслідками описується таким чином: «А за княжеского коня, если он с тавром (платить) 3 гривны, а за смердьего – 2 гривны, за кобылу 60 резан, а за вола – гривну, за корову – 40 резан, а за трехлетку 15 кун, за двухлетку – полгривны...» [4, с. 83].

Порівняння Просторої та Скороченої редакції Руської Правди свідчить, що укладачами останньої виключалась відповідальність за деякі злочини порівняно з Просторою правдою у зв'язку зі змінами суспільного устрою, побуту, та судової практики [5, с. 75, 378]. Якщо оцінювати ці зміни з точки зору сучасної науки кримінального права, то можна сказати, що вже в Руській правді ми стикаємося із зародженням такого поняття, як декриміналізація, яка, в свою чергу, тісно пов'язана з поняттям малозначності діяння в сучасному розумінні, проте поняття, подібного до поняття малозначності діяння, не було.

Поняття малозначності діяння в джерелах права, що діяли на території України в період з 1468 по 1566 рр. не існувало, проте, на нашу думку, «прообразом» цієї норми в сучасному розумінні були оціночні норми (із визначенням розмірів заподіяної шкоди), передбачені у положеннях Судебника короля Казимира (1468 р.), Першому Литовському статуті (1529 р.), Другому Литовському статуті (1566 р.) [6, с. 58–83, 471] та у такій пам'ятці козацького права, як «Права, за якими судиться Малоросійський народ» [7, с. 44, 127].

У «Правах, за якими судиться малоросійський народ» злочини відмежовувались від правомірної поведінки шляхом визначення розміру заподіяної шкоди через вартість та вік худоби: дворічний віл – півтора рублі, годоване поросля – п'ятнадцять копійок, трьохрічна корова – півтора рублі, однорічна – вісімдесят копійок та ін. [8, с. 45–46, 697]. Візьмемо для прикладу гл. XXII, п. 1: «Ніхто чужого табуна коней або стада тварин за потраву займати не повинен, а хто б таке вчинив і одного коня або декількох заморив або привласнив, повинен відшкодувати збитки у подвійному розмірі, а за саме свавілля заплатити три рублі» [8, с. 44]. За вчинене діяння настає відповідальність за привласнення або знищення тварини тільки в тому разі, якщо тварина сягала певного віку та коштувала вказану грошову суму. У цьому випадку ми можемо відмітити, що мова йде про значимість об'єкту посягання та визначення розмірів заподіяної власнику шкоди.

Отже, можна зазначити, що законодавчо в «Правах, за якими судиться Малоросійський народ» поняття малозначності не передбачалося, проте під час аналізу тексту зазначеного акта випливає, що вже існувала так звана оціночна ознака заподіяної шкоди, яка відрізняла злочинну шкоду від незлочинної.

Положення про малозначність діяння було запроваджено набагато пізніше.

Наша держава пройшла тривалий шлях становлення, коли один устрій змінював інший, а разом із цим змінювалось і кримінальне законодавство. Особливий вплив на право мали події 1917 р. У перших декретах Радянської держави поняття малозначності не надавалося, але в ст. 23 Постанови Українського Радянського уряду «Про введення народного суду» 1918 р. суду надавалося право не карати особу за власним переконанням, керуючись міркуванням справедливості та не обмежуючись формальними вимогами закону, навіть за умови встановлення ознак злочину [9, с. 22–23].

Слід звернути увагу, що в досліджуваній період, велике значення для притягнення до кримінальної відповідальності мали суб'єктивні ознаки: соціальне походження суб'єкта, сімейне становище, мотиви і мета злочину [10, с. 201–203, 667–669]. Вказаний перелік

обставин мав значення, оскільки впливав на перелік об'єктивних та суб'єктивних ознак, які бралися до уваги під час визначення діяння як малозначного. Матеріальне визначення злочину давалося вже в перших декретах Радянської влади. Злочином вважалось таке суспільно небезпечне діяння (дія чи бездіяльність), яке посягало на радянський суспільний лад, соціалістичний правопорядок, соціалістичну власність, особу та її права [10, с. 202–205]. Саме таке визначення злочину стало основою для розвитку ідеї про малозначність діяння. Особливий інтерес щодо цього представляє вказівка у ст. 16 «Керівні начал з кримінального права РРФСР» про некараність винуватого, якщо він або діяння, яке він вчинив, втратили небезпечність для даного ладу. Із серпня 1920 р. «Керівні начала з кримінального права РРФСР» були офіційно введені в дію на території України і набули поширеного застосування [10, с. 320–322].

Зміна суспільних відносин вимагала й зміцнення правопорядку, законності в нових радянських суспільних відносинах та, відповідно, проведення кодифікації кримінального законодавства. 23 серпня 1922 р. Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет (далі – ВЦВК) прийняв постанову, відповідно до якої Кримінальний кодекс УРСР набував чинності з 15 вересня 1922 р. Кримінальний кодекс (далі – КК) УРСР, який складався із Загальної та Особливої частин, у ст. 6 містив визначення злочину як будь-якої суспільно небезпечної дії або бездіяльності, що загрожує основам радянського ладу і правопорядку, встановленому робітничо-селянською владою на перехідний до соціалістичного суспільства період часу [10, с. 465]. КК не сприйняв положення про право суду звільняти від покарання при малозначності діяння. Правознавці того часу оцінювали вказане положення як серйозний недолік Кримінального кодексу УРСР [11, с. 155].

9 лютого 1925 р. Президія ВЦВК УРСР доповнила Кримінально-процесуальний кодекс (далі – КПК) 1923 р. ст. 4-а та пов'язаними з нею ст.ст. 203-а та 222-а, які визначали порядок застосування ст. 4-а. Згідно новели, суд і прокурор мали право відмовити у порушенні кримінальної справи у тих випадках, коли діяння особи, яка притягується до відповідальності, хоча і містить у собі ознаки злочину, передбаченого КК, але не може визнаватися суспільно небезпечним внаслідок своєї незначності, мізерності своїх наслідків і коли порушення кримінального переслідування або подальше провадження справи є очевидно недоцільним (ст. 4-а КПК). Ще до затвердження новели від 9 лютого 1925 р., Верховний суд УРСР, маючи на увазі її проект, у Директивному листі від 14 січня 1925 р. пропонував при передачі до суду ретельно обговорювати питання про наявність складу злочину в діях обвинуваченого з точки зору основних положень Загальної частини КК, не обмежуючись формальним підходом до вирішення цього питання [12, с. 124–125].

Більшість правознавців розглядали цю статтю «розвантаженою», тією, що має лише технічний характер. Інші правознавці у 1920-х рр. вважали, що ця норма відповідає матеріально-правовим поглядам законодавця й роз'яснює притаманне радянському кримінальному праву розуміння злочину, а тому є принциповою за суттю [13, с. 361].

Місце новели у КПК УРСР, а не КК УРСР, яка повинна бути поставлена у зв'язок із визначенням злочину, пояснюють по-різному, хоча все вищезазначене і текст самої ст. 4-а КПК УРСР, в якій дається посилання на ст. 6 КК УРСР, що визначає злочин, не дозволяє отожднювати ці норми. До новели в КПК УРСР від 9 лютого 1925 р. практика йшла шляхом припинення справ про незначні злочини у зв'язку із відсутністю складу злочину у розумінні ст. 6 КК УРСР. Правильність такого рішення була підтверджена у вищезгаданому Директивному листі Верховного Суду СРСР від 14 січня 1925 р. Склад злочину не протиставлявся суспільній безпеці, обидва поняття розглядалися в нерозривній єдності. Включивши у КПК УРСР ст. 4-а, законодавець нібито передбачив самостійну, крім відсутності складу злочину (п. 5 ст. 4 КПК УРСР), підставу припинення кримі-

нальної справи. Це положення свідчило про те, що малозначність діяння, про яке вказано у ст. 4-а КПК УРСР, не є суспільно небезпечним, але містить в собі склад злочину. Ця думка підкреслювалася Верховним Судом у декількох постановках [14, с. 565–566].

У постановках Верховного Суду УРСР зазначалось, що ст. 4-а КПК підлягала застосуванню у виняткових випадках, проте сфера її застосування не обмежувалась конкретним переліком статей кримінального закону. Наприклад, М.М. Гродзинський вважав, що законодавець чинить правильно, відмовляючись від обмеження кола кримінальних справ, на які розповсюджується застосування ст. 4-а КПК УРСР. В.Л. Громов відзначав труднощі у застосуванні цієї статті щодо замаху на життя, здоров'я і т. і., але припускав виключні випадки спрямування їх на припинення кримінальних справ [15, с. 483]. На практиці намітилася тенденція до надто широкого застосування ст. 4-а КПК УРСР саме в цій частині. Якщо раніше на сторінках юридичних видань ст. 4-а КПК УРСР по суті характеризувалася, загалом, як процесуальна або матеріально-правова, то в період широкого обговорення цієї статті положенням, що містилися в ній, надавалася диференційована оцінка.

Було висловлено пропозицію про розподіл статті на дві самостійні норми. Перша підстава її застосування – малозначність діяння й незначність наслідків – розглядається як матеріальна норма, яку слід було б перенести у КК, як другу частину ст. 6. КК УРСР, друга частина – підстава для застосування ст. 4-а КПК УРСР – очевидна недоцільність порушення кримінального переслідування або подальшого судочинства – оцінювалася, як правило, як процесуальна норма. І дійсно, недоцільність, не будучи конкретизованою в законі, могла розглядатися як чисто процесуальне поняття [15, с. 483].

Про поділ ст. 4-а КПК УРСР на дві частини писав і М.В. Криленко, вважаючи можливим зберегти лише першу її частину. Право припинення справи з міркувань «недоцільності» без зазначень конкретних критеріїв, на його думку, повинно бути абсолютно відібрано у будь-яких судових установ, тому що, крім свавілля й плутанини, вона нічого нового породити не може [16, с. 44]. Однак, суперечки з приводу ст. 4-а КПК закінчилися інакше. Статтю виключили з КПК УРСР, а виражені в ній ідеї знайшли більш повний розвиток у примітках до ст. 6 і у ст. 8 КК УРСР 1927 р. [10, с. 535, 668].

Згідно з приміткою до ст. 6 КК УРСР 1927 р. малозначність діяння визначалась так: «Не є злочином дія, яка, хоча формально і підпадає під ознаки будь-якої статті Особливої частини КК, але в силу очевидної малозначності й відсутності шкідливих наслідків позбавлена характеру суспільної небезпеки». Таким чином, для застосування примітки до ст. 6 КК УРСР 1927 р. потрібна була наявність таких ознак: 1) формальний збіг із ознаками будь-якої статті Особливої частини КК УРСР; 2) малозначність дії або бездіяльності; 3) відсутність шкідливих наслідків. Якщо ж мала місце лише одна ознака, примітка до ст. 6 КК УРСР 1927 р. не застосовувалась. Положення ст. 8 КК УРСР 1927 р. стало результатом конкретизації правила, що містилося в останній частині ст. 4-а КПК УРСР.

Підкреслюючи надзвичайність правила, Верховний Суд зазначив: «Примітка до ст. 6 КК є лише виходом для деяких випадків, коли формальний підхід до складу злочину погрожує перетворити законний акт судового вироку у власну протилежність, тобто в акт, з точки зору радянської кримінальної політики, явно недоцільний за своєю суттю». У цьому вислові є дуже цінним застереження від формального підходу до складу злочину, тобто від протиставлення понять складу злочину й суспільної безпеки діяння. Припинення справ за вказаним мотивом велося вже в порядку п. 5 ст. 4 КПК УРСР 1927 р., тобто за відсутністю складу злочину [17, с. 909].

В Основах кримінального законодавства СРСР і союзних республік 1958 р. з'явилося положення про малозначність діяння в такій редакції: «Не є злочином дія або бездіяльність, яка формально і містить

в собі ознаки будь-якого діяння, що передбачене законом, але в силу малозначності не являє собою суспільної небезпеки» [18, с. 53].

У КК УРСР від 28 грудня 1960 р., який набув чинності 01 квітня 1961 р., малозначність діяння визначалась в ч. 2 ст. 7 наступним чином: «Не є злочином дія або бездіяльність, що хоч формально і містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого кримінальним законом, але через малозначність не являє суспільної небезпеки» [19]. У КК України 1960 р. було внесено 145 змін та доповнень, проте вказане визначення малозначності діяння залишилось незмінним.

П.С. Матишевський, роз'яснюючи вказане положення, у Коментарях до КК України 1960 р. зазначив: «Малозначність діяння означає, що вчинена дія (бездіяльність) або зовсім не спричинила і не могла спричинити шкоди, або спричинила чи могла спричинити лише дуже незначну шкоду. Якщо в діянні встановлені ознаки, які вказані в ч. 2 ст. 7 КК УРСР 1960 р., справа підлягає закриттю за відсутністю складу злочину (п. 2 ст. 6 КПК УРСР 1960 р.)» [20, с. 19–21; 21, с. 39]. Після проголошення Україною незалежності 24 серпня 1991 р., наша держава постала перед проблемою зміни всієї системи відносин, а також перед проблемою оновлення всього законодавства, зокрема і кримінального.

У КК України 2001 р. поняття малозначності діяння наведено у ч. 2 ст. 11. Відповідно до диспозиції ч. 2 ст. 11 КК України «не є злочином дія або бездіяльність, яка хоча формально і містить ознаки будь-якого діяння передбаченого цим Кодексом, але через малозначність не становить суспільної небезпеки, тобто не заподіяла і не могла заподіяти істотної шкоди фізичній чи юридичній особі, суспільству або державі» [22].

Головним у цьому визначенні є вказівка на те, що малозначне діяння не є злочином, не становить суспільної небезпеки, наявність якої є однією з ознак злочину. Порівняння визначення малозначності діяння, яке наведене у ч. 2 ст. 7 КК України 1960 р. та у ч. 2 ст. 11 КК України 2001 р. свідчить про те, що до поняття малозначності діяння у діючому КК України додано вказівку на «відсутність істотної заподіяної шкоди», а також «відсутність загрози її заподіяння», тобто по суті законодавець уточнює поняття малозначності діяння.

Висновки. Отже, внаслідок дослідження історії становлення малозначності діяння в кримінальному законодавстві України нами були отримані наступні висновки. Поняття малозначності діяння не існувало в дореволюційному кримінальному законодавстві. В історичних пам'ятках права IX – XVIII ст.ст. чіткого поділу правопорушень на види (злочин та інші види правопорушень) не існувало. Проте у вказаних історичних пам'ятках права злочин та інші види правопорушень відмежовувались від правомірної поведінки, як правило, розміром завданої шкоди.

Вперше поняття малозначності діяння виникло в радянському кримінальному законодавстві. Спочатку малозначність діяння мала суто процесуальне значення, містилась у положеннях кримінального процесуального законодавства УРСР та вказувала на відсутність складу злочину як підставу закриття кримінальної справи. Згодом вказане положення було перейняте кримінальним законодавством. Погляди вчених щодо значення та необхідності існування вказаного положення в радянському кримінальному праві були різними, проте більшість вчених звертали увагу на зловживання судовими органами у застосуванні положення про малозначність діяння.

Подальшими напрямками вивчення малозначності діяння можуть бути дослідження її об'єктивних та суб'єктивних ознак, а також міждисциплінарного значення малозначності діяння.

Література:

1. Бочарников Д.М. Грушевський про історію створення та кримінальне право «Руської Правди» / Бочарников Д.М. // Право України. – 1996. – № 11. – С. 65–70.
2. Российское законодательство Х-XX вв.: в 9-ти т. / Под общ. ред. д.ю.н. О.И. Чистякова: Законодательство Древней Руси. – Т. 1: Отв. ред. В.Л. Янин. – М.: Изд-во Юр. лит-ра, 1984. – 28–46 с.

3. Білецький Л.Т. Руська правда й історія її тексту / Л.Т. Білецький. – Вінніпег: Українська Вільна Академія Наук в Канаді., 1993. – 26 с.
4. Пмятники права Киевского государства X–XII вв. / Составитель доцент А.А. Зимин. Гос. изд-во Юр. лит. – М.: 1952. – 83 с.
5. Юшков С.В. Русская правда. Происхождение, источники, ее значение / С.В. Юшков – М.: Гос. издат. юрид. лит., 1950. – 75, 378 с.
6. Хрестоматія з історії держави і права України / [В.Д. Гончаренко, А.Й. Рогожин, О.Д. Святоцький] – К.: Ін Юре, 2000. – С. 58–83.
7. Слабченко М.Є. Як судився малоросійський народ / М.Є. Слабченко // Київська старовина. – 1994. – № 1. – С. 44.
8. Хрестоматія з правознавства / укладачі Козинцев І.П., Козаченко Л.М. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – 697 с.
9. Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР: 1917–1952 гг. – М.: Госюриздат, 1953. – 22–23 с.
10. Історія держави і права УРСР в 3 т.: 1917–1967 рр. / під ред. Бабій Б.М. – К.: Наукова думка, 1967. – Т.1: 1917–1937 рр. – 668 с.
11. Истрин А.Я. Развитие советской уголовной политики / А.Я. Истрин. – М.: Гос. издат-во, 1993. – 155 с.
12. Директивный лист Верховного суда РСФСР от 14 января 1925 г. // Ежегодник советской юстиции. – 1925. – № 5. – С. 124–125.
13. Гродзинский М.М. Начала целесообразности в обвинении / М.М. Гродзинский // Вестник советской юстиции. – 1926. – № 12. – С. 361.
14. Постановление Пленума Верховного Суда РСФСР от 17 мая 1926 г. «О праве отказа обвиняемого от применения ст. 4-а УПК и требования рассмотрения дела по существу» // Ежегодник советской юстиции. – 1925. – № 20. – С. 566.
15. Громов В.Л. Целесообразность как социально-правовой принцип советского законодательства (О пределах применения ст. 4-а УПК) / В.Л. Громов // Ежегодник советской юстиции. – 1925. – № 18. – С. 483.
16. Крыленко М.В. Пределы применения ст. 4-а УПК / М.В. Крыленко // Ежегодник советской юстиции. – 1927. – № 2. – С. 44.
17. Постановление Пленума Верховного суда РСФСР от 28 июня 1926 г. // Ежегодник советской юстиции. – 1926. – № 29. – С. 909.
18. Основы уголовного законодательства СССР и союзных республик. ч. 2 ст. 7. – М.: Юридическая лит-ра, – 1969, – 53 с.
19. Кримінальний кодекс України: введено в дію з 01 квітня 1961 р. Законом УРСР від 28 грудня 1960 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1961. – № 2. – Ст. 14.
20. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України: Спеціальний випуск / Гол. ред. В.С. Ковальський. – К.: Бюлетень законодавства і юридичної практики України, 1994. – 589 с.
21. Уголовный кодекс Украины: Научно-практический комментарий – ответственные редакторы С.С. Яценко, В.И. Шакун. – К.: Правові джерела, 1998. – 1088 с.
22. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25–26. – 131 с.

Маломуж С. И. Малозначительность деяния в истории уголовного права Украины

Аннотация. Статья посвящена исследованию истории малозначительного деяния в уголовном законодательстве. Установлено, что малозначительности деяния не существовало в дореволюционном уголовном законодательстве. Впервые понятие малозначительности деяния возникло в советском уголовном законодательстве. Сначала малозначительность деяния имела процессуальное значение, впоследствии указанное понятие было воспринято уголовным законодательством.

Ключевые слова: малозначительность деяния, преступление, генезис, история, развитие, советское уголовное право.

Malomuzh S. Insignificance of the acts in the history of criminal law of Ukraine

Summary. The article investigates the history of insignificant offense in the criminal law. It was established that there were no acts of little significance in pre-revolutionary criminal law. The concept of insignificance acts occurred in the Soviet criminal law. First, there has been a procedural act insignificance value, and then it said the concept was perceived by criminal law.

Key words: insignificance of the acts, crime genesis, history, development, Soviet criminal law.